

הטרדן הספרותי היהודי-גרמני והבתולה זהובת התלתל

לאה גלזמן

היינריך היינה; גרמניה - אגדת חורף; עברית: שלמה טנאי; הוצאת רשפים; 120 עמ'

תראה את עתיד גרמניה פה
כתעושים יורדים עולים
ואל תתחלחל אם מתוך התאו
יעלה אר רעלים

(גרמניה - אגדת חורף עמ' 95)

הגעגוע "הטיפשי", צירופים כגון "אהבת המולדת ושורות כמו "כאב, אימה וקצור רוח עולים בי עד עזית/רגלי רועדות בלי סבלנות/לדרך על אדמה גרמנית" (עיין עמ' 12, 13, 88), הניתנים כשלעצמם, להתפרש בכיוונים שונים, שלובים מיניה וביה בשורות בוטות, שמסריהן חורגים מהקשרם, ותהודתן מעוררת, בדיעבד, חלחלה באיכותה הקלייר-וויאנטית, הנבואית.

עמידה גבולית על גב שתי התרבויות, הגרמנית והיהודית, אפינה, כידוע, רבים מן ה־GRENZYUDEN של העולם הדובר גרמנית, מסוגו של היינה, והיא אף זו שהעניקה להם נקודת תצפית יחידה מסוגה לסקור ממנה את הנוף התרבותי והחברתי באירופה. לכן, אם יזיקו מורכבת-הפנים של "הטרדן הספרותי היהודי-גרמני" היינה, אל "הבתולה זהובת התלתל גרמניה", יקרה ונפלאות הטעם" (עמ' 56) שהיא מעוררת אימה וסלידה כאחת, אינה זהה בנסיבותיה, בעיתויה ובתכניה הנפשיים להתחבטותו הטרגית והמאוחרת יותר של פאול צלאן בין "זהב שערה" של מרגריטה ל"אפר שערה" של שולמית, הרי האנלוגיה בין שני המשוררים מתבקשת כאן בהכרח.

אמירות אירוניות המופיעות בשירים בווריאציות אחדות כמו "אנו גרמנים נשארנו" (עמ' 46), או הכרזות על "ממזג של טרוף גותי ושקר מודרני" (עמ' 66), בדומה לביטויים "המונים מרשימים מאד" (עמ' 70) ושבטים "בלונדיניים" (עמ' 44), חושפים בסופו של דבר את תמימותו ואיוולתו של היינה עצמו בהגיגו המפורסמים המוקדמים: "הפטרון של היהודים, שזכו לשיווי זכויות", כפי שכונה, משתעשע בהם ברעיון "הקרקרה העמוקה" השוררת בין "שתי האומות המוסריות

ובשניה" (עמ' 49), זו המתבוננת בתופעות ובבני האדם מתוך אינטימיות וריחוק, מבפנים ובמחוז כאחת.

היינה, המשורר "הבודד במועדיו", שכתב בחוצפתו את השירה הגרמנית האהובה ביותר של התקופה הרומנטית, וכמסתבר, גם את דברי הביקורת הנוקבים ביותר על האבסולוטיזם הפרוסי במאה ה־19 (חוצפה, שלא נסלחה לו שנים רבות על־ידי הגרמנים הלאומנים), רואה עצמו בקובץ שלפנינו כ"הוגה־שופט", הפוסק במחשבתו את דינה של החברה, בה הוא מתבונן, ושל העולם בכללותו (עמ' 32).

העולם על־פי אבחנתו, שאינה מקדשת דבר, הוא מטופש ו"אוילי" - ביטויי מפתח החוזרים ומופיעים בשירים, והתרבות היהודית-נוצרית, על נביאה ומשיחיה, לא השכילה להעניק לו גאולה, או אף לקרבו אליה. מקום מרכזי תופס בדיאגנוזה קשה זו הדיאלוג עם "בן הדוד האמלל", הצלוב, שקורבנו היה קורבן־שווא, שכן ציפיותיו מן המין האנושי היו נאיביות, כשם שחלומותיו על גאולתו הסתברו כאויליים. על־כן "מתכוון" הוא בראייתו של היינה, מגואל ומושיע ל"אות אזהרה לאנושות" ותו־לא.

(עיין עמ' 24, 29-32, 49, 50-51). לצד יראת הצנזורה הפרוסית התמורה ולחצי המוללים, שהיינה מצא עצמו כפוי, דרך קבע, להתחשב בכוחם המאיים, ומכאן העמימות הדו־משמעית והחומקנית לעתים של התבטאויות מסוימות בקובץ, משתקפת בו יותר מכל הבעייתיות העמוקה של זיקתו המורכבת אל גרמניה, מולדתו; ודווקא הקשר הגורלי האימננטי בינו, "ששמו מנסר, בכל גרמניה" לבין השפה הגרמנית, שפת הבית, המולדת והתרבות עליה גדל, הוא המחריף את מורכבותה של זיקת גורל זו. דימויים רבים מסוג "הלב המדמם" מכאב

אחד משיריו הטרקליניים המופנה אל נערה בשם אנגליק, אולי השיר הפוליטי הראשון בעולם המוסווה כשיר אהבה, אומר היינה: "הוי, הס מלהזכיר כל שגרמני הוא/חלילה לי מקחת חלק פה בכלל/ יד לפה כי תחשבי על שארי או על נוי/ כי יש סבה: שאת לא אוכל".

התבטאות זו אינה אלא המשכן המתבקש של שורות מוקדמות יותר ולא פחות מפורסמות, שזכו למעין נצחיות, מתוך אי־הבנה למחצה, אפילו בארץ עליה הן מוסבות: "על גרמניה כי אחשב בלילה/ אז לא אדע עוד שנה"*

תרגומו העברי החדש של שלמה טנאי למחזור השירים "גרמניה - אגדת חורף" (שיצא לראשונה לאור בהמבורג, ב־1844) מאפשר לקהל קוראי העברית לעקוב אחר תהליך התפכחות מחלום הגעגועים אל מולדתו הנכספת של "אולי המושלם בליריקנים של העולם כולו מאז היוונים הגדולים, אולי הגדול ברומנטיקנים הריאליסטים־מיריים של העולם כולו" ומי שנחשב בארצו שלו לדמות הספרותית המרכזית ביותר בתקופה שלאחר גיתה.

הקורא, שסינדרום גרמניה הנאצית הוא חלק מתודעתו ומזכרונו ההיסטורי, לא ילך שולל אחר הקסם השובה שבמעטה הלירי המסוגנן והליטוש התרבותי המעודן, הבולטים כל־כך, בקובץ השירים של "המשורר הגרמני", הגאה, כעדותו, במעוף נשמתו "הגרמנית". (עמ' 33, עמ' 97).

קלילות הריתמוס ומצלוליות החרוזה אף הן אינן מסוות את העובדה, שמתחת ל"תתרה הפלגית" הרכה והלוטפנית של מלותיו חבויים "חצים שנונים" הנכונים להשלף ולדקור בכל עת (עמ' 17).

"פרוות הכבשים", שהוא עוטה, אינה, כעדותו, אלא לבוש חיצוני, בל יטעה, למהותו המשוררית ה"זאבית" ב"לבה

46) בכתבתו התרבותית המעודנת. כל אלה שזורים במסע אורגיאסטי של אגירת כל הנאות החושים האפשריות.

הוא נכסף לראות, לשמוע, להריח, למשש ולטעום הכול: מתבשילים ומיני מאפה גרמניים טיפוסיים וארומת היין המקומי ועד להבל-הטבק ועשן הארובות, לחנים עממיים ושירי ערש; אחורי נערות, וכל הנושם "אויר גרמני" (עיין עמ' 2, 87-88). כיסופיו ל"טנופת המולדת" (ע' 38) ול"בוץ" דרכיה (עמ' 69) מתנקזים בעיקר לגעגועים "קולינריים" עזים, בסיסיים וילדותיים אל כל מרכיבי "התפריט הגרמני הקדוש". כיסופי קיבה אלה דומים לחלוטין לגעגועי היינה אל אמונת אבותיו, שאף הם לובשים - ביצירתיו האחרות בשירה ובפרוזה - צורה קולינרית, ולא דוקא דתית, של געגוע קבעוני אל מאכלים יהודיים מסורתיים: הקרפיון ברוטב צימוקים חום, החזרת המעוררת מתים, כופתאות הבשר המרנינות הצפות במרק, המתוארים בשקיקה ב"רבי מבכרך", הם אובייקטים לתאוה בדומה ל"ראשי החזירים, שחֲדָקִיהֶם מְקַשְׁטִים בִּזְרֵי דֶפְנָה", או "הקיכלים הצלויים, כרסק תפוחים", הכרוב הכבוש, המליחים והנקניקיות הגרמניים כל-כך. (עיין עמ' 41-42). גרגרותו והנאתנותו של היינה בתיאורים אלה סוחפות בחושניותו, אך גם מעוררות מחשבות בדבר מקורות זהותו הרוחנית ומרכיביה...

ריגוש הדריכה על אדמה גרמנית (עמ' 14). של מי שוויתר לזמן מוגבל על אווירה החופשי ו"הנוח בדרך-כלל" של פריס "השמחה והמענגת" (עמ' 12) ועל "עליונותם" של צרפתית (עמ' 11), שהחלו "לשנקו" ולהחניקו" (עמ' 87), אינו מהווה כלל ראשיתה של חווית התחיות וצמיחה מחדש, אלא פותח מסע של אישור מחדש אכזרי ומדאיב: הטפשות ו"המרוצעות", גיחוך הגינונים ורברבנות התהילה, סיסמאות "החרות" "הקדמה" ה"פטריוטיות" וה"פופולריות", הקפיאה היהירה, "השעמום" החוגג בכל והרומנטיקה המזויפת הם ממצאי תהליך ההזכרות והבדיקה המחודשת; כליון-האידיאלים ודעיכת השירה הינם העצובים והכואבים שבהם (עיין: עמ' 18-19, 43-44, 98-92).

בתובנה פסיכו-היסטורית, שהמשוררים "לוקים" בה לרוב יותר מן ההיסטוריונים, חושף היינה את רבדי העומק שמתחת לקליפת המראות הנגלים לעין. בכוח קילוף-שכבות זה הופך, למשל, תיאור "היסטוריי" של אירועים אפלים מימי-הביניים לווריאציה מטרימה על מחזות אימים מוכרים היטב מזמנים מאוחרים יותר:

"להבות המוקד הביאו בכאן/ על ספרים ואדם כליון/ ולו אותם צלצול פעמונים/ ושירת קריה אליון" (עמ' 23). לא יין הריין ולא "צדפות ההוה" המענגים

היינה

מובהקת, ללא הפלקטיות, החד-ממדיות, הרדידות והחספוס המאפיינים בדרך-כלל שירה פוליטית בכל הזמנים. "הרגלו המטרד" של היינה "לחשוב בקול, ברגע שהתרשם ממשו, בלי שיתן אל לבו, שהעולם מקשיב לו", הביאו בגיל שלושים ושלוש אל פריס (במקום כמעט אל בית-הסוהר בגרמניה), בה עשה את עשרים-ושש השנים האחרונות לחייו - כמשורר עקור, גולה מקהל-קוראיו ומלשון אמו.

כידוע, סירב היינה לקבל אזרחות צרפתית, אף-כי נאות לקבל תמיכה שנתית מקופתו הסודית של המלך הצרפתי לואי-פיליפ. אולם דווקא מתוך תחושת החופש של "נשמתו הגרמנית" ו"לבו הגרמני חולה הגעגועים" (עמ' 11, 33), מאפשר לו ביקור המולדת הנכסף לחשוף במסעו את נגעי ארצו מכוח אותו הרגל, שלא נטשו מעולם. בספקנות ושגינה מושחזות, שלא פעם הן מופנות גם כלפי עצמו, הוא בא חשבון עם שורה ארוכה של אינסטיטוציות נכבדות ורשויות צבוריות, חילוניות ודתיות כאחד: הכמורה והכנסייה, הצנזורה והשלטונות "המפאָרים", המוכסים והפקידות, הצבא הפרוסי "הגיבור" ו"החבורה", "העם" בכללותם.

הוא מנפץ מיתוסים מקודשים ומוסכמות, גם בלי לתור אחר תחליפי שמות. לכן ביטויים כגון DREK (זוהמה, טינופת, ובלשוננו "חרא") הם ביטויים "לגיטימיים" (עמ' 44,

האלה", היהודים והגרמנים, אשר יחד נועדו לברוא בגרמניה "ירושלים חדשה, ארץ-ישראל חדשה, שתקום כ"מולדת הפילוסופיה, מחצבת הנבואה ומצודת הרוחניות הצרופה".

מסעו של היינה במולדתו, המתועד במחזור השירים "גרמניה-אגדת חורף" (על משקל "חלום ליל קיץ" של שייקספיר), אינו מהווה, איפוא, המשך שגרתי לסדרת ספרי המסע שלו עצמו, וודאי שאיננו נמנה עם סוגת ספרות המסעות עתיקת הימים, כשם שגם אינו דומה באופיו לספרי מסעות הקרובים לתקופתו. אין זה עוד טקסט של התבשמות בזכרונות, ברשמים היסטוריים, גיאוגרפיים ותרבותיים-חברתיים ובחוויות יום-יום מענגות, אם כי הוא רווי בכל אלה. כך גם האַרְוֶדִיצִיָה הַנְסִנְסִית המופלאה המשוקעת בשירי המחזור ומתבטאת באין ספור ארמזים ו"ציטוטים" היסטוריים-תרבותיים, מתובלים בהמצאות לשוניות המפתיעים לעתים בהומור הממזרי שלהן (מסוג האמרה הלטינית CACATUM NO EST PICTUM 1 או ההלחם ARISTOKRA 2) אף היא איננה עיקר העניין בשירים.

חשיבותו העיקרית של מחזור השירים שלפנינו כמופת של ליריקה היא בנאמנותו הטוטלית של היינה לחווייתו האישית ולהבעת עצמיותו (כפי שתבע בשעתו גיתה ב"דבר על משוררים צעירים"), ומצד שני בהיותו דגם מושלם של שירה פוליטית

יוכלו, להשכיח מדמיונו ותודעתו "את העתיד האפל" (עמ' 97) שכן צירופי הטיפשות והזדון "המתנים אהבים" (עמ' 23) ובליל האווילות והטירוף (עמ' 24) מאלצים את המשורר המתענג על "משאב המולדת" לאחר "לילות הגלות" בפרס (עמ' 33), לראות את הכנסיות "המודקרות אל על" כ"שחורות ושטניות", כ"בִּסְטִילִיּוֹת־רוּחַ" (!), שבכלאן נידונה "התבונה הגרמנית" המהוללת לרדת לתהומות (עמ' 23).

היינה אינו חוסך את חיצו לעגו אף מן הצרפתים כ"עם" ומאשים צרפתיים ידועים כקיסר בונפרטה "עליו השלום" ומוסדות צרפתיים "ידועים לשמצה", בפרט; לגילויטינה הוא מקדיש על כן שיר נפרד (עיין עמ' 27-28, 38-40).

"הפגע המשפחתי בן אלף השנים" שמקורו בעמק היאור, כהגדרתו של היינה, * אשר מעולם לא התכחש למוצאו, למרות טבילתו לנצרות כ"כרטיס כניסה" לאירופה, מניב בשירים, בין השאר, שימוש בארמוזים לא מעטים ממקורות היהדות, לצד אלויות ממקורות הנצרות. אלה מקושרים לרוב לדמויות יהודיות מפורסמות בנות זמנו ולחברה היהודית בגרמניה בכללותה, שאף בה משלח היינה את עוקציו. אופיינית היא, למשל, הערתו הסרקסטית על המלחין פליקס ברתולדי מנדלסון, בנם של אברהם ולאה ונכדו של משה, אבי תנועת ההשכלה, צאצא שהתנצר: "הוא השיג הרבה בעולם הנוצרי/מנצח תזמורת הוא כבר".

קמצנותם של יהודי המבורג נזכרת בנשימה אחת עם "יקיותם" של שכניהם הנוצרים, ובאותה נימה מתייחס היינה גם אל התפלגות יהודי העיר ל"שני מחנות": "הישנים" - האריסטוקרטים, כלשונו, אלה הדבקים ב־SYNAGOG ולעומתם "החדשים" ה"דמוקרטים", הפונים ל־TEMPEL, "אוכלים חזיר ומפגינים את הנגד" (עיין עמ' 34, 60-61, 80, 82, 93). "הנהיה לאהבת האדם" (עמ' 82) המפעמת במשורר אינה מחסנת, איפוא, דבר מפני לשונו של מי "שאינו יודע לשתוק" (עמ' 92), אך נהיר לו, שיפיות־הנפש וחלומות בהקיץ של הזמנים הישנים... "קמלו, נשרו, נדרסו ברגלי הגורל הגסות" ואף נמחקו בתוככי "גרמניה החדשה" (עיין עמ' 92, 84); "תמונת הזמנים הבאים" (שם) של עתיד ארץ מולדתו משתקפת בבהירות אכזרית בראי הפלא של אלת המבורג, המוניה; הבטחתו "לשתק" (עמ' 95) אינה עומדת, על־כן, במבחן, למרות אימת מספרי הצנזורה "החותכים ישר בבשר החי" (עמ' 98).

שלא כריח הכרוב הכבוש, "ריח גרמניה בימי העתיד" הוא ריח "נורא ואיום" של רקב וצחנה (שם), שאין הוא מסוגל לשאתו. אחרון השירים במחזור מהווה מעין צוואת משורר לדור הבא. מתוך אמונה בצמיחת

"גזע חדש" ש"מחשבה לו חופשית, ערגה לו חופשית" ו"המבין ללב המשורר וכבוד השיר" (עמ' 99), משמיע היינה בחגיגות מאיימת למדי את בקשתו לשליטים לכבד "את הפייטנים המתים" ולשמור אל אלה החיים. חדור תחושת כוח אומניפוטנטית של מי שנשקו הוא הלשון, הוא מזהיר מפני העלבת הפייטן (שם), ששום אל, עתיק, או חדש, ושם גואל וקדוש "לא יוכל להציל" מ"תפת־דנטה" של להבותיו המזמרות (עיין עמ' 101-102).

המתרגם שלמה טנאי עומד בכבוד במשימה החשובה שנטל על עצמו "להחזיר את היינה הביתה" (מתוך ראיון עם י. בסר בגליון מרץ 1993 של "עתון־77").

הסבריו, הערותיו הביוגרפיות ו"אחרית דבר", שצירף לתרגום היצירה, מהווים מכלול אחד עם הטקסט, והינם לא רק מאלפים, אלא אף נחוצים להבנתו המילולית והרעיונית. תרגומו משמר בקפדנות עקבית וכמעט מלאה את החרזיה שבמקור:

בכל הבתים חוררות השורות השנייה והרביעית. הוא הדין ב"השמעותו" המוסיקלית הכללית למשקל הדומיננטי בשירי המחזור, שהוא שילוב של משקל זוגי (ימב) ושלישוני (אמפיבֶּרֶךְ ו/או אנפסט)

כשהנטייה היא בדרך־כלל לפתוח כל "רגל" בהברה לא מוטעמת.

העובדה כי לשון המקור היא מודרנית ובהירה ואינה לוקה בסרבול ומליציות למרות גודש "הציטוטים" והאלוזיות, הקלה, ככל הנראה, על המתרגם את הרקת היצירה מן הגרמנית אל העברית.

ואכן, למרות הכבלים האמנותיים הקשים, לשון התרגום היא לרוב קריאה, קולחת ומהנה.

כל חברה נזקקת בכל עת ל"רופא עין" ש"יסיר תבלולים" לעֶנְקִיָּה (עמ' 67). תרגומו של שלמה טנאי מאפשר מפגש חשוב ויחיד מסוגו עם אחד מגדולי "מפיקי העיניים" ואנשי המחשבה החופשית בספרות העולם, שיהדותו - במידה לא פחותה מגרמניותו - היתה אחד ממקורות יצירתו. ■

1. לחרֶבֶן זה לא לְצִייר (עמ' 46)
2. אריסטו - גֶרְדֵּת (עמ' 80)

*הציטוטים מיצירות שמחוץ לקובץ הם עפ"י "נביאים בלי כבוד" מאת פרדריק וגרינפלד; ספריית אפקים - עם עובד, תרגום: אהרון אמיר

רוני סומק

חצי אליזבת ג'נינגס

מאנגלית: רפי וייכרט

העולם הרועד

מִתַּחַת לְכָל זֶה
 יִשְׁנֶה אֱלִימוֹת.
 הַכְּסָאוֹת, הַשְּׁלֵחָנוֹת, הַתְּמוֹנוֹת, מִשְׁקְלוֹת־הַנֵּיִר
 כָּלֵם זָוִים, זָוִים.
 אֵינְךָ יָכוֹל לְרַאוֹת אֶת זֶה אֲבָל כּוֹלֵם נִישְׂאִים
 עִם הַזְּרָמִים וְהַיִּבְשׁוֹת.
 גַּם אֲנַחְנוּ נִשְׂאִים (הַשְּׁלוֹם שֶׁלָּנוּ הוּא שְׁתֵּי יוֹנִים מִתְקוֹשְׁטוֹת)
 וְשׁוֹם דְּבָר, שׁוֹם דְּבָר אֵינּוּ עוֹמֵד.
 נִזִּיר בּוֹדֵה־סִטִּי בְּפִסְגֹתוֹ הַנִּישְׂאָה
 בְּיֹתֵר בְּהִימָלִיָּה
 מוֹזָז גַּם הוּא.
 גִּלְגָּלֵי הָעוֹלָם הַעֲנֻקִים נוֹשְׂאִים אוֹתוֹ סָבִיב סָבִיב.
 נִיִּסֵּינוּ לְקֶשֶׁר אֶת תִּיקוֹם לְהוֹרוֹסְקוֹפִים
 בְּעוֹדֵנוּ מִסְתַּחֲרָרִים בֵּין כּוֹכָב לְכוֹכָב.

אליזבת ג'נינגס (משוררת אנגליה, ילידת 1926) מנסה לקשור את העולם להורוסקופ. מול האלימות עוקץ כעקרב, ובתולי התמימות תלויים על בלימה. העולם רועד, והשיר הנפלא שלה הוא הסייסמוגרף של הרעד הזה.

הצורה